

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

DİN, DÜŞÜNCE VE AHLÂK I

Nida Yayıncılık 498
Nida Akademi 52

Din, Düşünce ve Ahlâk **I**

Editörler:

Doç. Dr. Bayram Kanarya
Doç. Dr. Davut Eşit
Arş. Gör. Abdulkerim Çelenk
Arş. Gör. Nurullah Yılmaz
Arş. Gör. Yusuf Kağanarslan

e-ISBN: 978-605-74427-9-6
1. Baskı, Mart 2022 - İstanbul

Yayın Yönetmeni: Mehmet Kurşunlu
Mizanpaj&Kapak: Yusuf Seyhan

Nida Yayıncılık
Dağıtım Pazarlama İç ve Dış Ticaret Ltd. Şti.
Sertifika no: 50123
Balaban Ağa Mah. Büyük Reşit Paşa Cad.
Yümni İş Merkezi No: 16/11 Fatih/İstanbul
Tel: 0212 527 93 86
e-posta: nida@nidayayincilik.com.tr
nidakitap.com.tr

© 2022 Nida Yayıncılık
*Her hakkı saklıdır. Kitabın hukuki-bilimsel sorumluluğu
ve bütün telif hakları yazar/lara aittir. Tanıtım dışında
yapılacak kısa alıntılar hariç, yayıncının yazılı izni
olmaksızın yayınlanamaz, elektronik ortamlarda
kopyalanamaz, çoğaltılamaz.*

İMLÂ MECLİSLERİNDE HADİS EĞİTİM VE ÖĞRETİMİNİN TEMEL AHLAK VE ÂDÂB KURALLARI

Dursun Sarı*

GİRİŞ

Hadis alma yollarından semâ içerisinde kabul edilen imlâ usulünün başlangıcı Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemine dayandırılmıştır. Sahâbe zamanında bu metod devam ettirilmiş, tâbiîn ve etbau't-tâbiîn dönemlerinde ise çok daha ileri seviyelere ulaşmıştır.¹ İlk zamanlarda camilerde ve mescitlerde icra edilen imlâ meclisleri katılımcıların sayısının çok fazla artması sebebi ile şehirlerin meydanlarında yapılmıştır. İmlâ meclislerinde öğrenci ve katılımcı sayısının bu artışı meclislerde mümlînin, müstemlînin ve talebelerin uymaları gereken bazı ahlak ve âdâb kurallarının belirlenmesini zorunlu hale getirmiştir.²

Bu çalışmada ilk olarak imlâ kavramı ve imlâ ile ilgili terimler incelenmiş daha sonra imlâ meclislerinin tarihi süreci ve bu meclislerdeki hadis eğitim ve öğretiminin üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise imlâ meclislerinde mümlînin, müstemlînin ve talebelerin yerine getirmesi gereken âdâb ve ahlak kuralları tespit edilmeye çalışılmıştır.

* Dr., İl Müftü Yardımcısı, Kayseri, saridursun@hotmail.com

1 Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980), 166; Muhammed Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn* (Beyrut:Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1984), 50-55.

2 Rukiye Aydoğdu, "Hadis Kültür Tarihinde İmlâ Meclislerinin Yeri ve Önemi", *Anadolu'da Hadis Gelenegi ve Dâru'l-Hadisler Sempozyumu*, ed. Muhittin Düzenli (Çankırı: Çankırı Belediyesi, 2011), 97; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 167.

1. İmlâ Kavramı ve Terimleri

Sözlükte uzatmak, yazdırmak, mühlet vermek ve dikte etmek anlamlarına gelen imlâ, terim olarak ise bir kimsenin etrafındakilere ezberinden ya da kitabından bir şey yazdırması şeklinde ifade edilmiştir.³ İmlâ kavramı hadis istilâhında ise muhaddisin hadis dinlemek için etrafına toplanan öğrencilerine ve katılımcılarına hadis yazdırması olarak belirtilmiştir.⁴ İmlâ usulü Arap dili ve belâgati, tefsir ve fıkıh usulünde kullanılan bir yöntem olmakla birlikte özellikle hadis tahammül ve eda yollarının en üstünü kabul edilen semâ içerisinde zikredilmiştir. Hadis öğretim yollarından semânın bu üstünlüğünün sebebi imlâda hocanın yazdıracaklarını dikkatli bir şekilde yazdırması, talebenin de söylenenleri yazmakla meşgul olduğu için hata yapma ihtimallerinin daha az olması şeklinde açıklanmıştır. Bu durum hocanın yazdığı hadisi bilmesi ve talebenin de dikkatini yazdığı hadise vermesi şeklinde de ifade edilmiştir.⁵

İmlâ meclislerinde hadis yazmak veya dinlemek için toplananlara kitabından ya da ezberinden okuyarak hadis yazdıran hocaya mümlî denmiştir. Mümlînin söylediklerini yazan talebeye ise müstemlî veya kâtip adı verilmiştir. Müstemlî terimi aynı zamanda hadis yazacakların çok kalabalık olması ve geniş meydanları doldurmaları sebebi ile mümlînin söylediklerini uzakta bulunanlara ulaştırın kimse için de kullanılmıştır. Muhaddisten kendine ait hadisleri yazdırma talebinde bulunmaya da istimlâ denilmiştir.⁶

3 Abdullah Aydın, "İmlâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/225-226.

4 Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, 166.

5 Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, thk. Zekeriyâ Umayrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 64-65; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takrîbin-Nevevî*, thk. Ahmed Ömer Hâşim (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1999), 2/9; Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, thk. Ahmed Muhammed Abdurrahmân Muhammed Muhammed Mahmûd (Mekke-Cidde: Matbaatu'l-Mahmûdiyye, 1993), 1/122; Aydın, "İmlâ", 225-226.

6 Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 67-70; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, II, 24-25; Osmân b. Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, thk. Nureddin İtr (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1998), 146-148; Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, 279, 333; Aydoğdu, "Hadis Kültür Tarihinde İmlâ Meclislerinin Yeri ve Önemi", 90; Muhammed Mustafa A'zamî, *Studies in Hadith Methodology and Literature* (Riyad: y.y., 1977), 18-19.

2. İmlâ Meclislerinin Tarihi Süreci

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) sahâbîleri arasında yazı yazmayı bilenlerin sayısının az olması sebebi ile hadis ilminin ilk dönemlerinden itibaren ezberden öğrenmeye ve hadislerin şifahi olarak nakline ehemmiyet verilmiştir. Bu durumun ilk dönemlerde hadisin yazılmadığı anlamına gelmeyeceği, Hız. Peygamber'in (s.a.s.) bazı sahâbîlere hadis yazma izni verdiği belirtilmiştir.⁷ İmlâ usulünün tarihsel olarak başlangıcının Hız. Peygamber (s.a.s.) dönemine dayandığı, ilk imlâ ettirenin Hız. Peygamber (s.a.s.), ilk müstemlilerin de sahâbîler olduğu belirtilmiş ve Hız. Peygamber'in (s.a.s.) bazı meseleleri Hız. Alî'ye yazdırdığı ifade edilmiştir.⁸ Ayetlerin vahiy kâtiplerine yazdırılması, yapılan antlaşma metinleri, devlet yöneticilerine gönderilen İslam'a davet mektupları, imtiyaznameler ve talimatnameler Hız. Peygamber'in (s.a.s.) bizzat kendisinin imlâ yöntemini uyguladığına dair örnekler arasında belirtilmiştir.⁹ Hız. Peygamber (s.a.s.) döneminde imlâ örneklerinin bulunması bu dönemde hadis rivayetinde imlâ usulünün yaygın bir şekilde kullanıldığı anlamına gelebileceği vurgulanmıştır.¹⁰

İmlâ yöntemini hadis yazdırarak düzenli bir şekilde uygulayan ilk kişinin sahabeden Vâsile b. Eskâ (ö. 85/704) olduğu kaynaklarımızda ifade edilmiştir.¹¹ Tâbiîn döneminde imlâ metodunu kullananlar arasında İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742), Hüseyin b. Abdîrrahmân'ın (ö. 136/753), Eş'as b. Abdîmelik'in (ö. 142/759), A'meş'in (ö. 148/765) ve Leys b. Ebî Süleym'in (ö. 148/765) olduğu belirtilmiştir.¹² Etbau't-tâbiîn döneminde ise muhaddisler imlâ meclislerine büyük bir önem vermişlerdir. Bu dönemde imlâ meclisi bulunan muhaddisler arasında Şu'be b. Haccâc (ö. 160/777), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/822),

7 Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhaddîsîn*, 50-55.

8 Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrrahmân b. Hallâd er-Râmihürmüzî el-Fârisî, *Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Muhammed Accac el-Hatib (Beyrut: Dârul-Fikr, 1984), 1/601-602; es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 1/142.

9 es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 1/139-142; Aydınli, "İmlâ", 225-226; M. Tayyib Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler* (İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Osman Yalçın Matbaası, 1959), 95.

10 Aydoğdu, "Hadis Kültür Tarihinde İmlâ Meclislerinin Yeri", 90.

11 Ebû Bekr Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Muhammed Accac el-Hatib (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 2/56; A'zamî, *Studies*, 18.

12 er-Râmihürmüzî, *Muhaddisu'l-fâsil*, 605; A'zamî, *Studies*, 18.

Vekî b. Cerrâh (ö. 197/813), Âsım b. Alî et-Teymî (ö. 221/827), Amr b. Merzûk el-Bâhilî (ö. 224/839), Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870), Ebû Müslim el-Keccî (ö. 292/905), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (ö. 301/914) ve bunların dışında daha birçok âlim zikredilmiştir.¹³ Daha sonraki dönemde ise Bağdât'ta Ebu'l-Hasen b. Rizkaveyh el-Bezzâz ve Ebu'l-Huseyn b. Bişrân, Nişâbur'da Ebû Tâhir Muhammed b. Mahmiş ez-Ziyâdî ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâfız, İsfahan'da Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak el-Hâfız ve Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm el-Cürcânî, Basra'da İsâ b. Gassân ve Muhammed b. Alî b. Habîb el-Mettûsî, Hemezân'da Ebû Tâhir b. Seleme ve Muhammed b. İsâ b. Abdilaziz el-Bezzâz, Merv'de Ebû Adillâh el-Hazerî ve Ebû Bekr Abdullâh b. Ahmed el-Kaffâl imlâ meclisi kurmuşlardır.¹⁴ *Edebü'l-implâ ve'l-İstimlâ* adlı eserin sahibi es-Sem'ânî (ö. 562/1166) kendisinin hazır bulunduğu ve hocalarının kurduğu imlâ meclislerinin Merv, Serahs, Nevkân, Nişâbur, İsfahan, Mekke, Medine, Âmulu Taberistan, Kerec, Basra, Herât, Mervu'r-Rûz ve Belh şehirlerinde olduğunu belirtmiştir.¹⁵ Bu şehirlerin dışında Buhâra ve Semerkant şehirlerinde de imlâ meclislerinin bulunduğu ve muhaddislerin bu mekânlarda hadis imlâ ettirdikleri ifade edilmiştir.¹⁶

Hadis rivayetinde ilerleyen zaman içerisinde imlâ yöntemi büyük bir önem kazanmış bazı muhaddisler imlâ dışında hadis almamışlardır. Ebû Osmân Affân b. Müslim el-Ensârî (ö. 220/835) Hammâd b. Seleme'ye (ö. 167/784) imlâ usulünün dışında hadis yazmadıklarını ifade etmiştir.¹⁷ Şuayb b. Harb el-Medâinî'nin (ö. 197/813) rivayet ettiğine göre Züheyr b. Muâviye (ö. 173/789) imlâ yöntemi dışında hadis almamıştır. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe el-Kûfî (ö. 235/850) yirmi bin hadisi imlâ yöntemi ile yazmayanların sâhibu'l-hadis yani ilim sahibi sayılamayacağını belirtmiştir.¹⁸

13 es-Sem'ânî, *Edebü'l-implâ*, 1/150-151; Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, 96.

14 es-Sem'ânî, *Edebü'l-implâ*, 1/175-178.

15 es-Sem'ânî, *Edebü'l-implâ*, 1/178-182.

16 Dursun Sarı, *Maveraünnehir Bölgesinde Hadis Çalışmaları (Hicri İlk Üç Asır)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 123-124.

17 Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnavud-Hüseyn Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1403-1406/1982-1985), 10/245; es-Sem'ânî, *Edebü'l-implâ*, 1/138.

18 es-Sem'ânî, *Edebü'l-implâ*, 1/135-136; er-Râmihürmüzî, *Muhaddisu'l-fâsil*, 377

İmlâ meclisleri büyük bir ilgi görmüş ve çok sayıda kişi bu meclislere katılmıştır. Yezîd b. Hârûn'un imlâ meclisine yetmiş bin kişinin katıldığı¹⁹, Ebu'l-Hüseyin Âsım b. Alî el-Vâsiti'nin Rusâfe mescidinde yüz bin kişiye hadis yazdırdığı²⁰, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin Bağdât'ta yirmi binden fazla kişiye hadis imlâ ettirdiği²¹, Ebû Müslim el-Keccî'nin Gassân meydanında kalabalıktan dolayı ellerinde hokkaları ile ayakta duran yaklaşık kırk bin kişiye hadis yazdırdığı²², Basra'da Amr b. Merzûk'un on bin kişiye hadis imlâ ettirdiği²³, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî'nin Bağdât'ta Menâr meydanında on bin kişiye diğer bir rivayette ise üç yüz on altı müstemlî ile otuz bin kişiye imlâ usulü ile hadis yazdırdığı²⁴, Ebû İshâk İbrâhim b. Alî'nin Basra'da otuz bin kişiye hadis imlâ ettirdiği²⁵ ve Âsım b. Alî b. Âsım'ın Rusâfe mescidinin yanında bulunan hurmalıkta gerçekleştirdiği imlâ meclisine yüz yirmi bin kişinin katıldığı kaynaklarımızda ifade edilmiştir.²⁶ İmlâ meclisleri ile ilgili belirtilen sayıların abartılı olma ihtimali bulunduğundan kaynaklarımızdaki bu bilgilere ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir.

Hicri ikinci yüzyılda başlayan imlâ geleneğinin kitap naklinin başladığı hicri dördüncü asırdan itibaren artarak devam ettiği belirtilmiştir. Hicri altıncı yüzyılda ise imlâ meclislerinin bir müddet değerini kaybettiği bazı hadis âlimlerinin gayretleri ile bir süre daha devam ettirildiği ifade edilmiştir. Ancak hadis hafızlarının azalması, hadis hocalarından daha çok kitaplara güvenin artması, hadis isnadının uzaması ve rivayetlerin tedvininin gerçekleşmesi gibi sebepler ile hicri onuncu yüzyıl itibari ile imlâ meclislerinin önemini tamamen kaybettiği vurgulanmıştır. İbnü's-Salâh'tan sonra uzun müddet imlâ meclisi kurulmadığı, Zeynüddin el-İrâkî'nin hicri 795 yılında imlâ meclisi geleneğini yeniden başlattığı ve vefatına kadar da dört yüz

19 es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 1/155; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâkî'r-râvî*, 2/59.

20 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâkî'r-râvî*, 2/59.

21 es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 1/157; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâkî'r-râvî*, 2/60.

22 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâkî'r-râvî*, 2/60.

23 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâkî'r-râvî*, 2/61; es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 1/158.

24 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâkî'r-râvî*, 2/61; es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 1/158-159.

25 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâkî'r-râvî*, 2/62; es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 1/160.

26 es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 1/156.

on altı imlâ meclisi düzenlediği belirtilmiştir. İmlâ usulü ve imlâ meclislerinin İbnü'l-İrâkî, İbn Hacer el-Askalânî, Kâsım b. Kutluboğa, Şemseddin es-Sehâvî ve Süyûtî tarafından devam ettirildiği daha sonra ise birkaç imlâ meclisi dışında bu geleneğin tamamen sona erdiği ifade edilmiştir.²⁷

3. İmlâ Meclislerinde Hadis Eğitim ve Öğretimi

İmlâ meclislerinde hocanın yazdıracağı hadisleri önceden belirlediği ve ihtiyaç hissetmesi halinde ise bu hadisleri bir yere yazdığı belirtilmiştir. İmlâ meclislerinde talebelerin kâğıtlarının üst kısmına hocasının ismini, imlâ yer ve zamanını not ettiği ifade edilmiştir. İmlâ meclislerinin hoca ya da talebelerden birinin Kur'an okuması ve dua ile başladığı ardından ise müstemlînin hocayı katılımcılara tanıttığı ve hocaya rivayet edeceği hadisleri sorduğu kaynaklarda aktarılmıştır. Mümlî meclisinde bulunanlara ezberinden veya kitaptan hadisleri senedleri ile birlikte rivayet ettiği, kitaptan rivayetin hata ihtimalini azalttığı için tercih edildiği belirtilmiştir. İmlâ meclislerinde hocanın, ihtiyaç duyulması halinde hadislerin senedleri ve metinleri hususunda bilgi aktardığı, meclisin sonunda da hikâye ve şiirlerle imlâyı sona erdirdiği ifade edilmiştir. İmlâ meclisinin sona ermesinin ardından hocanın kitabı ile talebelerin yazdıklarının karşılaştırıldığı varsa hataların düzeltilme cihetine gidildiği vurgulanmıştır. İmlâ usulü ile alınan hadislerin "emlâ aleyye, haddesenâ, haddesenî imlâen" sîgaları ile rivayet edildiği ifade edilmiştir.²⁸

İmlâ meclislerinde rivayetlerin konuları ve nakilleri konusunda bazı kurallar tespit edilmiştir. Hadisleri sadece tek bir hocadan rivayet etmek yerine her bir isnadı farklı hocalardan rivayet etmenin daha isabetli olacağı, yalnız sika ravilerden rivayet edip zayıf, hevâ ve bidat ehli ravilerden nakilde bulunmaktan uzak durulması, imlâ

27 Aydınlı, "İmlâ", 226; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, çev. Yusuf Özbek (İstanbul: İz Yayınları, 1994), 339; Ahmet Yücel, "Hadislerin Yazılı Rivayeti ve İmlâ Geleneği" *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dâru'l-Hadisler Sempozyumu*, ed. Muhittin Düzenli (Çankırı: Çankırı Belediyesi, 2011), 47-48.

28 es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 1/146, 1/267, 1/338, 2/415, 2/425, 2/590, 2/598; Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 2/183; Yücel, "Hadislerin Yazılı Rivayeti ve İmlâ Geleneği", 46-47; Aydınlı, "İmlâ", 226; Abdullah Aydınlı, "Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/408.

esnasında rivayet edilen hadislerin alî veya sahih olma durumlarının açıklanmasının gerekliliği ve mümlînin hadis imlâsında garip veya manası kapalı olan hadisi açıklamasının lüzumu belirtilmiştir. İmlâ meclislerinde yazdırılan hadislerin konularının insanların zihinlerinin alamayacağı ve İsrâîliyyat ve ehl-i kitaptan kaynaklı rivayetlerden olmaması aksine ibadetler ve muâmelat ile ilgili fikhî hadislerin ayrıca amellerin fazileti ve hayra teşvik eden terğîb hadislerinin tercih edilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir.²⁹

İmlâ meclislerinin bu meclislere katılanların sayısına göre camilerde, mescitlerde, mümlîlerin evlerinde veya geniş meydanlarda yapıldığı belirtilmiştir. Özellikle cuma günü cuma mescitlerinde imlâ edilmesinin tercih sebebi olduğu aktarılmıştır. İmlâ meclisleri tercihen Cuma günleri icra edilmiş ancak kaynaklarımızda haftanın diğer günlerinde de imlâ meclislerinin kurulduğu ifade edilmiştir. Bağdât'ta Rusâfe Mescidi, Basra'da Basra Cami, Şam'da Bâbu'l-Câbiye Mescidi, İsfehân'da İsfehân Cami ve daha birçok şehirde bulunan cami ve mescitler imlâ usulünün icra edildiği mekânlar olarak zikredilmiştir. Beşinci asırda medreselerin altıncı yüzyılda dâru'l-hadislerin ortaya çıkması ile birlikte hadis eğitim ve öğretiminin bu mekanlarda gerçekleştirildiği, yedinci asırda imlâ meclislerinin cami veya medreseler ile dâru'l-hadislerde yapıldığı, bu tarihten sonra ise geniş meydanlarda hadis imlâsından vazgeçildiği ifade edilmiştir.³⁰

İmlâ meclislerine devlet adamları da ilgi göstermiş bizzat katılmalarının yanı sıra hadis imlâ edenler de olmuştur. Abbâsi halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr Abdullah b. Muhammed'in (ö. 158/775) imlâ meclislerindeki muhaddislere olan sevgisi kaynaklarda belirtilmiştir.³¹ Abbâsi halifesi Ebû Ca'fer Abdullah el-Me'mûn'un (ö. 218/833) imlâ meclislerine katılmaya büyük bir ilgi gösterdiği ve kendisinin

29 es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 1/292-330; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 2/116, 2/119, 2/123, 2/126, 2/155.

30 Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, 167; Aydınlı, "İmlâ", 226; Yüksel Efil, *Hadis İmlâ Meclisleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991), 43-49; es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 1/252; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 2/56-67; Mustafa Tanrıverdi, "Rivayetlerin Muhafazasına ve Nakline Yönelik Entelektüel Bir İlgî: İmlâ Usulü ve Hadis Literatürüne Yansımaları", *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (Aralık/2020), 159-160.

31 es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 1/162-163.

de hadis imlâ ettirdiği ifade edilmiştir. Yine Abbasi halifesi Ebu'l-Fazl el-Mütevekkil-Alellah'ın (ö. 247/861) Yezîd b. Hârûn'un imlâ meclisini gördüğünde Yezîd'e iltifat ettiği vurgulanmıştır. Basra valisi Muhammed b. Süleymân b. Alî el-Hâşimî'nin valilik görevinden ziyade imlâ meclisi icra eden muhaddisler gibi olmayı istediği aktarılmıştır.³² Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) Bağdât'ta Nizâmiye Medresesi'nde imlâ meclisleri düzenlediği ve kendisinin de hadis imlâ ettiği belirtilmiştir.³³

İmlâ meclislerinde yazı yazma malzemeleri arasında hokka, kalem, kalemlik, bıçak, mürekkebe ve kâğıt sıralanmıştır. Talebelerin imlâ meclislerine hokkasız gelmemeleri gerektiği ifade edilmiş ancak hokkasız gelmesi durumunda başkasının hokkasından yazmanın caiz olduğu belirtilmiştir. Talebenin kaleminin sert olması durumunda hızlı hareket edemeyeceği yumşak olması durumunda da çabuk kısılacacağı vurgulanmıştır. İmlâ meclisindeki bıçağın sadece kalem açmak için kullanılabileceği, bıçağın ucunun ise ince ve keskin olması gerektiği ifade edilmiştir. Mürekkebin berrak ve akıcılığının, kağıdın ise temiz olmasının önemi belirtilmiştir.³⁴

İmlâ meclislerinde yazılan hadislerin ve diğer bilgilerin bir araya getirilmesi ile birçok eser oluşturulmuştur. İmlâ toplantılarında meydana gelen eserlere emâlî, meclis, cüz, nevadir, ta'lik ve mücâleset isimleri verilmiştir. Kâtip Çelebi, çok fazla sayıda emâlî türü eserleri kitabında haber vermektedir.³⁵

32 es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 1/168-173.

33 M. Yaşar Kandemir, "Emâlî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 11/70-71.

34 es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 2/553-578.

35 Aydınlı, "İmlâ", 226; M. Yaşar Kandemir, "Cüz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/147-148; Tanrıverdi, "Rivayetlerin Muhafazasına ve Nakline Yönelik Entelektüel Bir İlgî", 166-171; Yücel, "Hadislerin Yazılı Rivayeti ve İmlâ Geleneği", 46-47; Mustafa b. Abdillâh el-Kostantinîni Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. M. Şerefeddin Yalıtıkaya-Kilisli Rifat Bilge, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941-1943), 161-166; Kandemir, "Emâlî", 11/70-71.

4. İmlâ Meclislerinde Âdâb ve Ahlak Kuralları

İmlâ meclisleri sadece hadis rivayetlerinin gerçekleştirildiği mekanlar olmamış aynı zamanda hadis eğitim ve öğretiminin ahlak ve âdâbı ile ilgili geleneğin gelecek nesillere aktarılmasını da sağlamıştır. İmlâ meclislerine katılımcıların sayılarının artması ile birlikte hadis imlâsı esnasında mümlî, müstemlî ve kâtibin ahlak ve âdâbı ile ilgili uyulması gereken bazı kurallar belirlenmiştir.³⁶

4.1. Mümlînin (Hoca) Uyması Gereken Kurallar

Mümlînin kılık-kıyafetinin, dış görünüşünün temiz ve bakımlı olmasının önemi ifade edilmiştir. Bu sebep ile hocanın dişlerini misvaklamasının, tırnak kesiminin, saç ve sakalını taramasının, beyaz elbise giymesinin, güzel koku sürünmesinin, sarığına özen göstermesinin ve aynaya bakarak kendini düzeltmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. İmlâ meclisine yürüyerek gelirken mümlînin adımlarının mutedil olması, meclistekilere güzel davranması ve konuşması, çocuklar dahil herkese selam vermesi, meclise girdiğinde orada oturanların kendisine tazim için ayağa kalkmalarına müsaade etmemesi mümlîye tavsiye edilen âdab ve ahlak kuralları arasında zikredilmiştir. İmlâ öncesi kıbleye dönmesi, abdestli olması, iki rekat namaz kılması, imlâyı besmele, hamdele ve salavât ile başlaması mümlînin uyması gereken kurallar arasında belirtilmiştir. Mümlînin imlâ meclisinin toplanma gününü belirlediğinde kendisinin de bu hususta sözünü tutmasının önemi aktarılmıştır. İmlâ meclisinde hadis rivayeti başlamadan önce müstemlînin hocaya “kimi zikredeceğini” sorması üzerine mümlînin “haddesenâ fulânun” diyerek hadis rivayet edeceği şeyhinin nesebini söylemesinin ve ona bağışlanma dileyerek dua etmesinin gerekliliği ifade edilmiştir. Mümlînin hadisleri imlâ ettirirken mecliste bulunanları bıktırarak şekilde imlâyı uzatmaması tavsiye edilmiştir. Hoca hadis rivayetini gerçekleştirdikten sonra müstemlînin talebelere rivayetleri tekrar ettirip, yazdırıncaya kadar geçen vakit aralığında mümlînin boş durmayıp Allah’a istiğfarla meşgul olması gerektiği belirtilmiştir.

36 Aydoğdu, “Hadis Kültür Tarihinde İmlâ Meclislerinin Yeri”, 97.

Mümlînin hadisleri rivayet ederken isnad zinciri Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelince sesini yükselterek salâvat getirmesi güzel bir uygulama olarak kabul edilmiştir.³⁷

4.2. Müstemlînin Uyacağı Kurallar

İmlâ meclisinde hocanın rivayetlerini kalabalıktan dolayı uzakta-kilere nakleden müstemlînin imlâ öncesi insanları susturarak meclisin sükûnetini sağlaması, Kur'an'dan bir sure okuması, dua ederek mümlîyi takdim etmesi gibi görevlerinin bulunduğu belirtilmiştir. Hadisleri mecliste bulunan herkese ulaştırmak için yüksek bir yerde bulunan müstemlînin gür sesli olması, dikkatli ve uyanık olması, gafil olmaması gerektiği ifade edilmiştir. Müstemlînin hadis ilmüne bir miktar vâkıf olması gerektiği böylece hata yapma ihtimalinin azalacağı vurgulanmıştır. Müstemlî imlâ öncesi mümlînin ismini, künyesini ve nisbesini bilmiyorsa hocaya sorması gerektiği daha sonra meclistekilere söylemesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Mümlînin ardından rivayetleri tekrar nakleden müstemlînin mümlînin lafızlarına muhalefet etmeyerek aynen ifade etmesi gerektiği belirtilmiştir. Müstemlînin imlâ meclisi sona ererken orada bulunanların rahmet ve mağfireti için dua etmesinin güzel bir davranış olduğu kabul edilmiştir.³⁸

4.3. İmlâ Meclislerinde Talebenin (Kâtip) Uyması Gereken Kurallar

Hadis talebelerinin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetine göre yaşamalarının, yaz aylarında hadis meclislerine erkenden, ağırbaşlı ve mütevazi bir şekilde yürüyerek gelmelerinin, içine kitap ve cüzleri koymak için elbiselerinin kollarını geniş yaptırmalarının önemine dikkat çekilmiştir. İmlâ meclislerinde talebelerin mümlînin dersine giriş izni aldıklarında aralarında yaşça en büyük olan tâlibi önlerine geçirmeleri böylece içeri girmeleri ve orada bulunan bir topluluk varsa onlara selam vermeleri uygun bir davranış olarak kabul edilmiştir. Talebelerin ayağında terlik varsa mümlînin huzuruna çıkmadan önce onu çıkarmasının gerektiği belirtilmiştir.³⁹

37 es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 1/183-292; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 2/73, 2/86, 2/89, 2/91, 2/141, 2/180, 2/187.

38 es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 2/382-439.

39 es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 2/442-480.

İmlâ meclislerinde öğrenciler meclise girdikleri zaman orada bir sıkışıklık var ise mecliste bulunanların boyunlarından atlayarak öne geçmeleri, birini kaldırıp yerine oturmaları, izin almadan iki kişinin arasına oturmaları hoş karşılanmamıştır. Ancak mecliste oturanlar içeri giren öğrencilere yer vermeleri güzel bir davranış olarak kabul edilmiştir. Talebelerin bir şey sormak veya söylemek istediklerinde hocalarına ismi ile değil künyesi ile seslenmesi ve tâzim ifadeleri kullanarak hitap etmesi uygun görülmüştür. Hadis öğrencilerinin hocaları meclise girdiğinde yer açmaları ve elini öpmeleri tavsiye edilmiştir. Talebelerin imlâ meclislerinde hocalarını uyumadan dikkatlice dinlemeleri, hocalarına tevazu göstermeleri ve güzel davranmaları önemle vurgulanmıştır.⁴⁰

SONUÇ

Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde başlayan imlâ geleneği ilk müstemlîler olarak kabul edilen sahâbîler ile devam etmiş, tâbiîn döneminde ise muhaddislerin hadis yazdırdığı imlâ meclislerine dönüşmüştür. Etbau't-tâbiîn devrinde ise imlâ meclisleri büyük önem kazanmıştır. Daha sonraki yıllarda Bağdât, Nişâbur, İsfehân, Basra, Hemedân, Merv ve Belh gibi şehirlerde on binlerce kişinin katıldığı imlâ meclisleri düzenlenmiştir. Hicri ikinci asırda başlayan bu gelenek hicri onuncu yüzyılda önemini tamamen kaybetmiştir.

İmlâ meclisleri camilerde, mescitlerde, mümlîlerin evlerinde ve geniş meydanlarda icra edilmiştir. İmlâ meclislerinin cuma günlerinde cuma mescitlerinde yapılması tercih edilmiş, Bağdât'ta Rusâfe Mescidi, Basra'da Basra Cami ve İsfehân'da İsfehân Cami imlâ usulünün gerçekleştirildiği mescitler arasında sayılmıştır. İmlâ meclislerine özellikle Abbâsi halifeleri büyük değer vermiş ve bizzat halifelerin kendileri imlâ meclislerine katılmış bazıları ise hadis imla ettirmiştir. İmlâ meclislerinde bulunan yazı malzemeleri hokka, kalem, kalemlik, bıçak, mürekkep ve kağıt olarak belirtilmiştir. İmlâ meclislerinde yapılan hadis dersleri neticesinde emâlî, meclis, cüz, nevâdir, ta'lik ve mücaleset türü eserler ortaya çıkmıştır. Kaynaklarımızda çok sayıda

40 es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 2/483-539.

emâlî türü eserlerin varlığından haber verilmiştir. Emâlî türü eserler üzerinde ciddi akademik anlamda çalışmalara ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir.

İmlâ meclislerine on binler ile ifade edilen sayıda katılımcıların gelmesi buralarda belli âdâb ve ahlak kurallarının belirlenmesini zorunlu hale getirmiştir. Kaynaklarımızda imlâ meclislerinde mümlînin (hoca), müstemlînin ve talebelerin (kâtib) hadis imlâsı esnasında yerine getirmeleri gereken kurallar belirtilmiştir. Mümlî için belirlenen âdâb ve ahlak kurallar arasında bedeninin ve kıyafetlerinin temiz ve düzenli olması, herkese selam vermesi, imlâ öncesi kibleye dönmesi, abdestli olarak mecliste bulunması, imlâyaya besmele, hamdele ve salavât ile başlaması bulunmaktadır. Mümlînin meclis tekileri dersleri uzatarak bıktırmaması ve orada bulunanlara güzel davranışlar içerisinde olmaları gerektiği ifade edilmiştir.

İmlâ meclislerinde mümlînin rivayetlerini uzakta nakleden müstemlînin imlâ öncesi mecliste sükûneti sağlaması, dua ederek mümlîyi takdim etmesi görevleri arasında bulunmaktadır. Müstemlînin gür sesli, uyanık, dikkatli ve hadis ilmine dair bazı bilgilere sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Müstemlînin hocanın rivayetlerini öğrencilere tekrar ederken mümlînin sözlerini aynen tekrar etmesi bu hususta hata yapmaması önemle vurgulanmıştır.

İmlâ meclislerinde hocalarından hadis yazan talebelerin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetine önem vermeleri ve hayatlarında da bu sünnetleri uygulamaları istenmiştir. Hadis öğrencilerinin meclise erken vakitte ulaşma alışkanlıklarının olması tavsiye edilmiş, meclise tevazu içerisinde yürüyerek gelmeleri istenmiştir. Kaynaklarımızda imlâ meclislerine talebeler girerken en önde yaşça en büyük olan arkadaşlarına müsaade etmeleri gereği ve içeri girdiklerinde de selam vermelerinin önemi vurgulanmıştır. Hadis öğrencilerinin meclise girdiklerinde orda oturanlara saygı göstermesi ve onları rahatsız etmemesi imlâ meclislerinde hadis eğitim ve öğretiminin âdâb ve ahlak kuralları arasında zikredilmiştir.

Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî'nin (ö.562/1166) *Edebü'l-implâ' ve'l-istimplâ'* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.463/1071) *el-Câmi' li-ahlâKı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* adlı eserleri incelenerek implâ meclislerinde mümlî, müstemlî ve talebenin uyması gereken âdâp ve ahlak kuralları bu çalışmamızda tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu edep ve ahlak kuralları ilim dünyamızda hoca-talebe ilişkilerinin belirlenmesinde önem arzettiği gibi günümüz hadis eğitim ve öğretimine de faydalı olacak hüviyettir.

KAYNAKÇA

- Aydınlı, Abdullah. "Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/408. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Aydınlı, Abdullah. "İmlâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/225-226. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Aydoğdu, Rukiye. "Hadis Kültür Tarihinde İmlâ Meclislerinin Yeri ve Önemi". *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dâru'l-Hadisler Sempozyumu*. ed. Muhittin Düzenli. 89-102. Çankırı: Çankırı Belediyesi, 2011.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Studies in Hadith Methodology and Literature*. Revised Edition. Riyad: y.y., 1977.
- Ebû Zehv, Muhammed Muhammed. *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*. Beyrut:Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1984.
- Efil, Yüksel. *Hadis İmlâ Meclisleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Muhammed Accac el-Hatîb. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*. thk. Zekeriyâ Umayrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- İbnü's-Salâh, Osmân b. Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nureddin İtr.Dimeşk: Dâru'l-fikir, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar. "Cüz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/147-148. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. "Emâlî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/70-72. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh el-Kostantinîni. *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. nşr. M. Şerefeddin Yalıtıkaya-Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941-1943.

- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer. *Hadis Literatürü*. çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayınları, 1994.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Istılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.
- Okiç, M. Tayyib. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*. İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Osman Yalçın Matbaası, 1959.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd el-Fârisî. *Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-vâî*. thk. Muhammed Accac el-Hatib. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Sarı, Dursun. *Maveraünnehir Bölgesinde Hadis Çalışmaları (Hicri İlk Üç Asır)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *Edebü'l-implâ ve'l-istimplâ*. thk. Ahmed Muhammed Abdurrahman Muhammed Muhammed Mahmûd. 2 Cilt. Mekke: Matbaatu'l-Mahmûdiyye, 1993.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbîn-Nevevî*. thk. Ahmed Ömer Hâşim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1999.
- Tanrıverdi, Mustafa. "Rivayetlerin Muhafazasına ve Nakline Yönelik Entelektüel Bir İlgi: İmlâ Usulü ve Hadis Literatürüne Yansımaları". *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (Aralık/2020), 143-177.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb Arnavud-Hüseyn Esed. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1403-1406/1982-1985.